

HENRI VAN NIEUWENBORGH
JAN DE LICHTE

WWW.KRITAK.BE

Kritak maakt deel uit van Uitgeverij Lannoo nv

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, Henri van Nieuwenborgh, 2021

Vormgeving: Tinxz

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

D/2021/45/456

ISBN 978 94 0148 125 0

NUR 402, 342

HENRI VAN NIEUWENBORGH

JAN DE LICHTE

DE GEROMANTISEERDE VERHALEN
ÉN DE HISTORISCHE FEITEN

KRITAK

INHOUD

1. Inleiding	 9
2. Jan de Lichte, berucht en beroemd	 13
3. Genealogie en antecedenten	 27
4. De tijdgeest	 37
5. Kermis	 53
6. De Beul en zijn taken	 65
7. Overleven in het Velzeke van toen	 79
8. Zigeuners en joden	 85
9. Andere benden uit die tijd	 93
10. Vlaanderen, een twistappel	 119
11. Langs Vlaamse wegen	 127
12. Jean-Jacques Philippe Vilain XIII	 137
13. Miserie, bestuur en verlichting	 153
14. Mode, huwelijk en vrije liefde	 161
15. Pierre François Pycke	 171
16. Twee kastelen in Zulte	 179
17. Paperassen en proza	 187
18. De moord op Marie-Anne De Smet	 215
19. Medische verzorging in Vlaanderen	 221
20. De klopjacht	 225
21. Voor gene chanterik peu	 235
22. De Vonnissen	 239
23. Bespiegeling	 265
24. Een standbeeld voor Jan de Lichte	 271
25. Een gedicht voor een bandiet, Jan de Lichte	 277

*‘Jan, ik had je beter
Bedolven in een wei met de nageboorte
Als voer voor kevers en torren.’*

HUGO CLAUS

HOOFDSTUK

—1—

INLEIDING

Een onderdrukt personage, zelfs al is hij een dief en moordenaar, blijkt voor een breed publiek dikwijls aantrekkelijker dan de brave burger. Een stoere misdadiger, met in zijn kielzog enkele mooie vrouwen, levert voor de auteur of regisseur uiteraard rijker materiaal op dan een saai heerschap. Het kwaad in iemand spreekt meer aan dan goedaardige of rechtschapen eigenschappen.

Koppel aan deze componenten nog de jonge leeftijd waarop Jan de Lichte stierf door een gewelddadige executie, uitgevoerd op instructie van een vreemde bezetter en de status om uit te groeien tot een held is gevormd. De persoon van Jan de Lichte werd dan ook verheven en nam iconische proporties aan. Zelfs romantiek nestelde zich als een guirlande rond zijn hoofd. Hij werd opgevoerd als een soort Vlaamse Robin Hood die stal van rijken en de buit verdeelde onder de minst bedeeden.

De Aalsterse schrijver Louis Paul Boon was hierin toonaangevend en hij veeuwigde Jan de Lichte in een literair tweeluik: De bende van Jan De Lichte en De zoon van Jan de Lichte. Vooral het eerste boek kreeg veel weerklank en is een schelmenroman waarin de pen van de auteur de bendeleider afschildert als minder crimineel en meer als tedere anarchist.

Historisch gezien is dit een misplaatst eerbetoon aan een kerel met een maffieuze instelling. Aan iemand die aan zijn bendeleden gebakken lucht verkocht, een analfabete straatvechter, niet vies van enig klatergoud, die zijn manifeste weerzin tegen de maatschappij uitdrukte in geweld en bloedvergieten.

Om de figuur van Jan de Lichte correct weer te geven moet er dan ook een onderscheid gemaakt worden tussen de legende en de historische feiten. In dit boek zijn beiden vervlochten met elkaar.

In het Latijn betekent '*historia*' zowel geschiedenis als verhaal. Geschiedenis probeert als wetenschap de verhalen die ons nagelaten zijn te onderzoeken om ze dan zo correct mogelijk neer te schrijven. Dit is precies wat er zich voltrekt in dit boek. Het verhaal over Jan de Lichte is hier geen bandeloze fantasie maar gebaseerd op de oudste en meest herhaalde overleveringen die opgetekend werden. Verder werd het relaas van zijn leven niet idealistisch voorgesteld maar ingekapseld met de feiten en met de oorspronkelijke processen en vonnissen zoals ze opgetekend werden. Op die manier krijgt de lezer een getrouw beeld van Jan de Lichte, komen enkel degenen die effectief tot de bende behoorden aan bod, leren we welke criminele feiten ze pleegden en welke straf ze moesten ondergaan.

Tijdens het korte leven van Jan de Lichte, hij werd geboren in 1723 en stierf in 1748, woedden er verschillende oorlogen in Europa. Vlaanderen was bijzonder gedupeerd want het zat geprangd tussen verschillende grote mogendheden, werd voortdurend bezet en diende als slagveld voor allerlei conflicten. Ons land bevond zich dan ook op de rand van de afgrond. De bronnen van rijkdom waren opgedroogd en de nijverheid, die voorheen overal bloeide, had de genadeslag gekregen. De haven van Antwerpen was dicht. Duizenden landlopers zwierven rond en sliepen in grachten of hutten die ze met takken gemaakt hadden.

Bij de marginalen heerste de vrije seks en veel vrouwen verkochten hun lichaam aan soldaten voor een stuk brood of kom soep. Dit had als resultaat dat er veel bastaardkinderen geboren werden. Talrijk waren de borelingen die te vondeling werden gelegd. Toen de overheid de straffen hierop verzwaarde was het resultaat dat vele pasgeborenen verdronken werden. In Antwerpen zou men zelfs iemand aanstellen om elke dag de kinderlijkjes uit de Schelde te vissen.

Criminaliteit, oorlogsgeweld, werkloosheid, bedelarij, leeggangerij en landloperij waren vreselijke plagen die in Vlaanderen woekerden. Onze contreien leken op een schilderij van Jeroen Bosch: op de achtergrond galgen waar kadavers aan bengelden, vooraan huizen die in brand stonden en overal de schaduw van de Dood die overuren maakte.

Concreet trokken er in de jaren dat Jan de Lichte actief was, zo'n dertigduizend marginalen door Vlaanderen. Sommigen clusterden samen en vormden bendes. Verdeeld over Vlaanderen waren dat er een paar honderd. De wetgever probeerde paal en perk te stellen aan de criminaliteit door strenge straffen te voorzien. Het rad en de galg waren dan ook druk bezet door dieven en moordenaars. Velen werden ook geseseld, verbannen of kregen een brandmerk. Jonge, sterke mannen werden naar de Franse galeien gezonden waar er altijd een tekort was aan roeiers. Aangezien een marginaal zoals het spreekwoord zegt, geen nagel had om aan zijn gat te krabben, kreeg hij nooit een geldboete maar altijd een lijfstraf, ook voor kleine inbreuken.

De misdaad in Vlaanderen kon men vergelijken met een reusachtige eik. Zelfs al werd hier en daar een tak afgebroken dan groeiden er direct drie-vier takjes op een andere plek weer aan, laat staan dat men er in slaagde om het kwaad met wortel en al uit te trekken.

In dit boek maken we ook kennis met de burgemeester van Aalst, Jean-Jacques Vilain XIII, die de klopjacht op Jan de Lichte organiseerde. Ook bij

de figuur van Pierre François Pycke, eerste pensionaris, vandaag zowat het equivalent van Procureur des Konings blijven we stilstaan. Deze man formuleerde en ondertekende alle vonnissen van de bendeleden.

Tot slot blijven we even stilstaan bij de polemiek over een standbeeld voor Jan de Lichte dat al dan niet een plaats op de Grote Markt van Aalst verdiende.

Brouwerij De Glazen Toren zet deze tekening van Jan de Lichte op het witbier dat zij brouwen.

HOOFDSTUK

— 2 —

**JAN DE LICHTE,
BERUCHT EN BEROEMD**

1. DOOR DE LITERATUUR

1. JAN DE LICHTEN EN ZIJNE BENDE

Eén van de eerste literaire werken die over Jan de Lichte verscheen was van Ernest Ternest, gewezen gemeentesecretaris van Wetteren. In 1873 schrijft hij het volgende:

‘Jan de Lichte was sinds vier maanden kapitein der rooversbende en werd door gansch Vlaanderen en een groot deel van Brabant vooral door de plattelandsbevolking gevreesd en ontzien. Bijna geen dorp bleef van hunne bezoeken bevrijd en de schrik dien de rovers ten alle kante om zich heen verspreidden, was zoo groot dat menig welgestelde boer zich gedwee liet uitplunderen, liever dan door tegenstand zijn leven en dat zijner huisgenoten in gevaar te brengen.’

Dit boek opent met de figuur van Janneken de zanger en zijn aanstelling tot spion van de bende. Deze volkse figuur trekt in Vlaanderen naar kermissen en dorpsmarkten. Op die manier komt hij te weten waar de rijke boeren wonen en waar er geld of juwelen zijn die van eigenaar kunnen veranderen.

Het draaiboek verloopt als volgt: eerst rolt Janneken een plaat af waarop afbeeldingen geschilderd zijn. Op zijn viool speelt hij vervolgens een paar vrolijke deuntjes om het volk te lokken en wanneer er voldoende toeschouwers zijn, slaat hij met zijn dirigentstok op de pancarte en schreeuwt: *‘Kom bij liefhebbers van schoone gezangen, kom bij!’*. In zijn lied heeft hij het vervolgens over de wrede misdaden die de bende van Jan de Lichte op hun kerfstok hebben. Hierbij schuwt hij geen gruwelijke details en wekt hij een gevoel van onbehagen en angst op bij de bevolking. En dat is naast spionage de tweede opdracht die hij van Jan de Lichte meegekregen heeft: de angst bij de bevolking voor de bende verdiepen.

Terwijl zijn echtgenote op een trommel roffelt, op het ritme van een kloppend hart, zingt hij:

*'Kom vrienden, luistert naar dees lied
Al van een schrikkelijke moord
Die tegen Kortrijk is geschied
Me eene wreedheid ongehoord
t 'Is op een rijke boerenhoeve
dat door een bende snoode boeven
de man en vrouw al in de nacht
zeer wreed uit 't leven zijn gebracht'*

In het boek gaat de lezer op stap met Jan de Lichte en zijn kornuiten. Hij ontdekt hoe de benedeider vrij snel de controle verliest, hoe de bende uiteen valt en het schavot in Aalst opgetimmerd wordt.

2. DE BENDE VAN JAN DE LICHTE

Het verhaal verscheen in 1951 eerst als een vervolgverhaal in Het Laatste Nieuws en werd pas in 1957 als boek uitgegeven. Het werd geschreven vanuit het perspectief van de verteller, in dit geval de schrijver Louis Paul Boon. Jan de Lichte krijgt in dit werk de bijnaam *Klijster Licht* en wordt voorgesteld als een vranke bandiet. Met het omdraaien van de bladzijden komt de sociale bewogenheid van de schrijver zelf naar boven. Het hoofdpersonage wordt voorgedragen als een slachtoffer van zijn tijd en de maatschappij waarin hij leeft.

Onrecht, armoede, uitbuiting en werkloosheid doen hem besluiten om een bende op te richten onder het principe: 'Eén voor allen, allen voor één.'

Jan de Lichte is een soort leidersfiguur van de laagste klasse van de maatschappij die in opstand komt tegen haar onderdrukkers. Diefstallen pleegt hij enkel uit noodzaak en dat op een georganiseerde wijze. De buit wordt eerlijk verdeeld tussen de benedeleden maar de minstbedeelden uit de samenleving worden niet vergeten. Het is duidelijk dat Jan de Lichte voor Louis Paul Boon de eerste socialist was van Vlaanderen. De schrijver rijgt in dit werk verder de avonturen van zijn hoofdpersonage aan elkaar in een dwingende, haast fatale structuur. De lezer voelt dan ook vanaf de eerste hoofdstukken het noodlot aan. Wanneer Jan de Lichte de controle over zijn bende verliest wordt hij een op drift geraakte idealist. Het schrijnende besef van machte-

loosheid van de onderdrukte mens om zijn eigen lot in handen te nemen is de kern van Boons roman.

3. DE ZOON VAN JAN DE LICHTE

In 1962 kreeg de roman *De bende van Jan de Lichte* een vervolg. Deze roman start in het najaar van 1748. Enkele van de vroegere leden van de bende zijn de dans ontsprongen en ontsnapten aan het schavot of verbanning. Bekende figuren zoals Jan Cottenier, Judoca Spruyt, Michiel Embo en Marieke Bleeker komen er terug in voor. Zoals de titel laat vermoeden bevat Mie Van Dorpe, de vriendin van Jan de Lichte, kort na zijn terechtstelling van een zoon die ze Louis noemt.

Zoals in bijna zijn hele oeuvre doorleeft de schrijver het diepste innerlijk leed van armen en vernederden. Boon heeft hier al zijn illusies laten varen en het boek ademt dan ook een wrede, cynische sfeer uit.

4. JAN DE LICHTE EN ZIJN ZWARTE ROVERSBENDE

Deze schelmenroman verscheen in 1970. De auteur is H. van Hoorenbeek, pseudoniem van de volksschrijver Abraham Hans. Hij was een Belgische onderwijzer van Nederlandse afkomst die overleed in Knokke in 1939 en bekend voor zijn volkse verhalen. Zijn oeuvre bevat ongeveer 120 boeken voor volwassenen en een reeks jeugdboeken.

Abraham Hans schreef verschillende schelmenromans over de *Bokkenrijders* en de *Binders* en in dat rijtje mocht Jan De Lichte natuurlijk niet ontbreken.

Zijn boek *Bakelandt en zijn grote roversbende uit het Vrijbos* vormde de inspiratie voor Hec Leemans om er een gelijknamige stripreeks over te maken. Deze volkse romans waren toen immens populair bij een breed lezerspubliek omdat zij een fantasiewereld creëerden, gevuld met helden en avontuur.

5. JAN DE LICHTE ... DE WEG NAAR DE HEL

Dit boek van Danny Cantaert werd uitgebracht in 2007 en is een soort biecht waarin de auteur Jan de Lichte zelf zijn verhaal laat vertellen. Hij doet dit terwijl hij opgesloten zit in het Belfort van Aalst en het vonnis van de rechters afwacht. Van één ding is hij zeker, namelijk dat hij aan de doodstraf niet zal ontsnappen. Alleen hoopt hij nog dat de voltrekking ervan mild mag zijn...

2. EEN LUDIEK GEBED VOOR JAN DE LICHTE

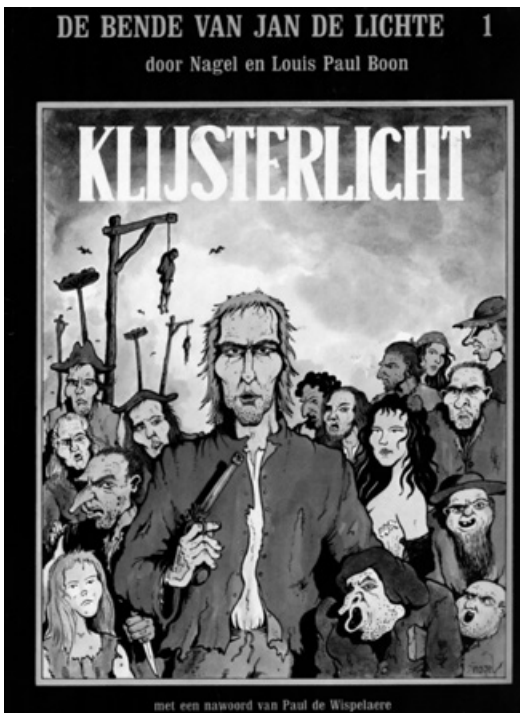
In 1743 beroofde Jan de Lichte drie bedevaarders die aan het bidden waren in de kapel van OLV van Deinsbeke, bij Zottegem. Een humorist maakte er volgend gebed over: ‘Het Jan de Lichte gebed’:

*Onze verlichte Jan
Die niet in de hemelen zijt
Verguisd zij uwen naam
Uw rijk kome nooit
Uw wil geschiede
Noch op het rad
Noch in de hel*

*Geef de armen hun dagelijks brood
 En vergeef ons onze schulden
 Gelijk ook wij nooit vergeven
 Aan onze schuldenaren
 En leidt ons in bekoring
 En verlos ons van alles
 Behalve van het Kwade.*

3. OOK IN STRIPVERHALEN IS JAN DE LICHTE EEN HELD

Nagel, pseudoniem voor Edwin Nagels maakte een stripbewerking van de twee romans van zielsverwant L. P. Boon. Hij accentueert daarin vooral het leed, de vernedering en de erbarmelijke omstandigheden waarin het volk leefde. Hij doet dat in een sterk grafische, rauwe maar soms ook gevoelige stijl. De tekenaar blijft daarbij trouw aan de geest waarin Boontje schreef.

cover van strip 1 in
 de reeks van Nagel over
 Jan de Lichte.

4. TONEELVOORSTELLINGEN EN EEN EVOCATIE KONDEN OOK NIET ONTBREKEN

Er werden in de loop der jaren ook verschillende toneelstukken opgevoerd die handelden over Jan de Lichte en zijn bende. In december 1977 maakte regisseur Anton Cogen zelfs een vergelijking tussen de bloedige aanslagen van de Rote Armee Fraktion, een groep Duitse terroristen, met als leider Andreas Baader en Jan de Lichte, omdat in beide gevallen er geen andere mogelijkheid meer overbleef dan het gebruik van terreur als wapen tegen de heersende macht.

In 2012 stond in Aalst op de Grote Markt de evocatie van Jan de Lichte centraal ter gelegenheid van Erfgoeddag.

5. HET MEEST PRESTIGIEUZE PROJECT OM DE FIGUUR VAN JAN DE LICHTEN IN DE SCHIJNWERPERS TE ZETTEN WAS DE TV SERIE THIEVES OF THE WOOD

Jan de Lichte was haveloos, werkloos, meervoudige deserteur en moordenaar. Naast deze rauwe realiteit en dramatiek komt in deze serie ook heel wat romantiek naar boven. Daar waar Jan de Lichte zijn mes of pistool eerder gebruikte om een ruzie over een vrouw te beslechten of om een lastige getuige het zwijgen op te leggen vertoont hij hier meer gelijkenis met een

Fragment uit de serie
Thieves of the Wood:
Matteo Simone speelt Jan
de Lichte, Stef Aerts is zijn
kompaan Tincke.

Vlaamse held die het opneemt voor de zwakkeren en die steelt van de rijken om het te verdelen onder de armen.

Deze prestigieuze kostuumserie, die voor VTM werd opgeleverd, verdient een pluim voor camera- en acteerwerk. In het Nederlands had deze serie beter niet de titel ‘Jan de Lichte’ gekregen want er werd een loopje genomen met de historische werkelijkheid.

6. LIEDEREN DIE HET LEVEN EN DE DRAMATISCHE ONDERGANG VAN JAN DE LICHT BEZONGEN.

Menig liedjeszanger zal na de executie van de bendeleider zijn beste pen bovengedaald hebben om er een lied aan te wijden. Veel is daar niet van overgebleven. Gelukkig werd toch een lied uit die periode teruggevonden in een bundel marktliederen die zich bevindt in het stadsarchief van Oudenaarde. Het betreft een tekst van vier bladzijden in gotische letters. De naam van de drukker of de zanger staat niet vermeld. De titel luidt: *Droevigh treur liedeken van Jan de Licht, capiteyn van een groote bende baen stroopers, geëxecuteert te Aelst.*

Het lied werd in de ik-vorm gezongen. Jan de Lichte wordt erin voorgesteld als een berouwvolle zondaar die in de gevangenis van Aalst verblijft. Het is van daaruit dat hij zijn klaagzang tot de bevolking richt. Eerst heeft hij het over zijn kindertijd:

*Ick, die van jonghs af aen
Noyt deught en heb geplogen
Maer alle quaet gedaen
En veel menschen bedrogen
Van in myn kindsche dagen.*

Vervolgens zingt hij over zijn bendeleven. Eigenaardig is dat in deze tekst Jan de Lichte eerst luitenant was bij de bende en pas tot kapitein werd verkozen nadat hij zijn voorganger vermoord had. Nergens anders wordt dit gegeven vermeld. We gaan er dus van uit dat dit een literaire vrijheid was van de schrijver/zanger.